

## ਰੇਡੀਓ ਲਵੀਵਾਰ: ਜਲਵਾਯੂ ਬਦਲਾਅ - ਕਿਉਂ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ ਫਿਜ਼ਾਏਂ

ਕੜੀ 46 ਵਿਗੜੀ ਮੌਸਮ ਦੀ ਚਾਲ

### Off-kilter Weather

ਮੂਲ ਲੇਖਣ: ਸ਼੍ਰੀ ਨਿਵਾਸ ਓਲੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਰੁਪਾਂਤਰ ਤੇ ਖੋਜ: ਭਾਰਤ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਸੰਮਤੀ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

(In this episode, we have discussed the impact of climate change in India and the experience of the country with the extreme weather in the recent past by visiting a village and holding the discussion on the happenings on account of changing weather. In the last few years we have been witness to unseasonal rains, severe duststorms, cyclones, floods and hot winds all of which have plagued us as fallout of climate change. Like in other parts of the world, the strikingly changed weather patterns have also manifested in our country. To better understand this altered weather conditions let us visit a small village in Rajasthan, where the locals are facing such a problem).

(ਇਸ ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਝ ਹੀ ਸਮਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਮੌਸਮ ਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਬਾਬਤ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਬਾਬਤ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਹਨ! ਹਰ ਸਾਲ ਬਦਲ ਰਹੀ ਜਲਵਾਯੂ ਦਾ ਅਸਰ ਲਗਾਤਾਰ ਬੇਮੌਸਮੀ ਵਰਖਾ, ਹਨੇਰੀ, ਤੂਫਾਨ ਅਤੇ ਗਰਮ ਹਵਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਮੌਸਮ ਦਾ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਮੌਸਮ ਦੇ ਇਸ ਬਦਲ ਰਹੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਚਲਦੇ ਹਾਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ, ਲੋਕ ਮੌਸਮ ਦੇ ਵਿਗੜੇ ਰੂਪ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ)।

### ਪਾਤਰ

#### ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ

#### ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ

ਮਹਿੰਦਰ	: ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਰਪੰਚ (60-65 ਸਾਲ ਉਮਰ/ਭਾਰੀ ਅਵਾਜ਼)
ਹੇਮਾ	: ਮਹਿੰਦਰ ਦੀ ਪਤਨੀ
ਸਵਿਤਾ	: ਮਹਿੰਦਰ ਦੀ ਬੇਟੀ (ਕਾਲਜ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ)
ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼	: ਵਿਗਿਆਨੀ (ਭਾਰੀ ਅਵਾਜ਼)
ਮੀਨਾ	: ਅੱਧਖੜ ਪੇਂਡੂ ਔਰਤ
ਸੂਰਜ	: ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ/ਆਦਮੀ

## ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਐਲਾਨ

(ਸਿਰਲੇਖ ਗੀਤ ਦਾ ਸੰਗੀਤ-ਟ੍ਰੈਕ ਸੁਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ)

ਜਲਵਾਯੂ ਬਦਲਾਅ, ਕਿਉਂ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈਂ ਫਿਜ਼ਾਏਂ .....

ਸੰਗੀਤ.....

**ਐਲਾਨ** : ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਵੱਲੋਂ ਵਿਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਹੈ, **ਜਲਵਾਯੂ ਬਦਲਾਅ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਲੜੀਵਾਰ “ਕਿਉਂ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈਂ ਫਿਜ਼ਾਏਂ” ਦੀ ਛਿਆਲੀਵੀਂ ਕੜੀ “ਵਿਗੜੀ ਮੌਸਮ ਦੀ ਚਾਲ”**।

(ਸਿਰਲੇਖ ਗੀਤ ਦਾ ਸੰਗੀਤ-ਟ੍ਰੈਕ ਮੁੜ ਸੁਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ)

**ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ** : ਹਾਂ ਜੀ! ਪਿਆਰੇ ਸ਼੍ਰੋਤਿਓ ... ਸੁਆਗਤ ਹੈ ਜੀ ਤੁਹਾਡਾ ਸਭ ਦਾ ਅੱਜ ਦੇ “**ਜਲਵਾਯੂ ਬਦਲਾਅ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨ**” ਦੇ ਲੜੀਵਾਰ “**ਕਿਉਂ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈਂ ਫਿਜ਼ਾਏਂ**” ਦੀ ਛਿਆਲੀਵੀਂ ਕੜੀ ਵਿੱਚ।

**ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ** : ਹਾਂ! ਇਸ ਲੜੀਵਾਰ “**ਕਿਉਂ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈਂ ਫਿਜ਼ਾਏਂ**” ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਕੜੀ, ‘**ਚਰਚਾ - ਆਪਸੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ**’ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਸੀਂ ਚਰਚਾ ਤੇ ਸੁਣਾਈ ਸੀ ਕਹਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਖ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੀ - ਉਭਰੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਨੌਂ ਕੜੀਆਂ ਵਿੱਚ!

**ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ** : ਹਾਂ ਜੀ! ਹੋਈ ਸੀ ਚਰਚਾ ਕਿ ਜਲਵਾਯੂ ਬਦਲਾਅ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਆਲਮੀ ਤਪਸ਼ ਕਾਰਨ ਕੀ ਪੈਂਦੇ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਡੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ‘ਤੇ!

**ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ** : ਗੱਲ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬਦਲਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਸਾਡੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਝਾੜ ‘ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ, ਫਲਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਘਟਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਤੇ ਉੱਭਰਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੀ! ਸਾਡੀ ਆਰਥਕਤਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੇਂਡੂ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ‘ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ!

**ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ** : ਸੁਣੇ ਸਨ ਅਸੀਂ ਉਹ ਕਿੱਸੇ ਵੀ - ਕਰਦੇ ਸਨ ਖੁਲਾਸਾ ਜੋ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦਾ ਤੇ ਸਾਡੀ 30 ਕਰੋੜ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਦੁਖੜਿਆਂ ਦਾ! ਗਰੀਬ ਮੁਲਕਾਂ ‘ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਮਾਰ ਦੀ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਤਾਪਮਾਨ ਵਧਣ ਦੇ ਮੁੱਖ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਸੰਘ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਰਗੇ ਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕ!

**ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ** : ਸੁਣਾਈ ਸੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੇ ਖਾਰੇਪਣ, ਤੇਜ਼ਾਬੀਪਣ ਤੇ ਤਾਪਮਾਨ ਵਧਣ ਕਾਰਨ ਮਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਜਲ ਜੀਵਣ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਲਾਲੇ ਭੋਜਨ ਦੇ - ਤਟਵਰਤੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ, ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਨੂੰ ਤੇ ਮੱਛੀਆਂ ਦੀ ਬਰਾਮਦ ਨੂੰ! ਜਿਸ ਦੇ ਗੱਲ ਵਾਸਤੇ ਸੰਸਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਬੀਮੇ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਵੀ!

**ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ** : ਹੋਈ ਸੀ ਗੱਲ ਉਸ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਵੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਵੀ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖਾਰੇਪਣ, ਤੇਜ਼ਾਬੀਪਣ ਤੇ ਖਾਰੇਸੋਡੇਪਣ ਦਾ ਤੇ ਭੋਜਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ‘ਤੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ!

- ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ** : ਸੁਣਾਈ ਸੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਜਲਵਾਯੂ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਵਰਖਾ ਤੇ ਮੌਨਸੂਨ ਦਾ ਮਿਜਾਜ਼!
- ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ** : ਹੋਈ ਸੀ ਗੱਲ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਵਧਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਕਾਰਨ ਹੋ ਰਹੇ ਨੇ ਨਪੁੰਸਕ ਪਰਾਗਕਣ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਸਾਡੀ ਭੋਜਨ ਸੁਰੱਖਿਆ!
- ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ** : ਹੋਈ ਸੀ ਚਰਚਾ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰਾਂ ਦੇ ਪਿਘਲਣ ਕਾਰਨ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੇ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਸੁੱਕ ਜਾਣ ਦੇ ਖਤਰੇ ਦੀ ਅਤੇ ਪਿਘਲਦੇ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿੱਕਲੇ ਸੁੱਤੇ ਜੀਵਾਣੂਆਂ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਵਾਸਤੇ ਦਵਾਈਆਂ, ਟੀਕੇ ਤੇ ਸਾਜੇ ਸਮਾਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦੀ!
- ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ** : ਸੁਣ ਲਿਆ ਸੀ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਵਧਦੀ ਗਰਮੀ ਕਾਰਨ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ ਅੱਗ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ, ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸੋਕਾ, ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਰੈਣ ਬਸੇਰਾ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ, ਬਦਲ ਰਹੀ ਬਨਸਪਤੀ ਕਾਰਨ ਭੱਜ ਰਹੇ ਨੇ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਤੇ ਭੁਖੇ ਮਰ ਰਹੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਮਾਸਾਹਾਰੀ!
- ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ** : ਦੋਸਤੋ ਰੇਡੀਓ ਲੜੀਵਾਰ ਦੀ ਇਸ ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਬਿਆਨ ਕਰਾਂਗੇ ਕਹਾਣੀ ਜਲਵਾਯੂ ਬਦਲਾਅ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਆਲਮੀ ਤਪਸ਼ ਦੀ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਮੌਸਮ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜਨ ਜੀਵਣ ਉਪਰ ਪੈਂਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ!
- ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ** : ਲਓ ਸੁਣੋ ਇਸ ਨਵੇਂ ਲੜੀਵਾਰ ‘ਕਿਉਂ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ ਫਿਜ਼ਾਏਂ’ ਦੀ ਛਿਆਲੀਵੀਂ ਕੜੀ “ਵਿਗੜੀ ਮੌਸਮ ਦੀ ਚਾਲ....”! ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਇਹ ਕਲਾਕਾਰ!

.....ਲੜੀਵਾਰ ਦੀ ਧੁਨ.....

.....ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਦਲਾਅ ਸੰਗੀਤ.....

.....ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪਹਿਲਾ.....

(ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਦਲਾਅ ਸੰਗੀਤ .....ਮੱਧਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ)

(ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਸਮਾਂ/ਮਹਿੰਦਰ ਦਾ ਘਰ/ ਗਉਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਟੀਨ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਗੜੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼/ਖਿੜਕੀ-ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੀ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਦੀ ਅਵਾਜ਼)

- ਹੇਮਾ** : (ਹੜਬੜੀ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ) ਵੇਖੋ ਜੀ, ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਦੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿ ਪਸ਼ੂਵਾੜੇ ਦੀ ਛੱਤ ਬਦਲ ਦਿਉ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਡ ਜਾਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਧਿਆਨ ਆਵੇਗਾ।
- ਮਹਿੰਦਰ** : ਉਹ, ਇਹ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ...। ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਸ ਆਫਤ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕਰੀਏ! ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਖਿੜਕੀ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ। ਕਿੰਨੀ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। (ਹਵਾ ਦੀ ਸਾਂ-ਸਾਂ)
- ਹੇਮਾ** : ਠੀਕ ਹੈ...! ਮੈਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ (ਖਿੜਕੀ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਟੀਨ ਉੱਤੇ ਗੜੇ ਡਿੱਗਣ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਕੁਝ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਉਨੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਖਾਦ ਵਾਲਾ ਥੈਲਾ ਅੰਦਰ ਰੱਖ ਦਿਉ, ਕਿਤੇ ਭਿੱਜ ਕੇ ਖਰਾਬ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ!

ਮਹਿੰਦਰ : (ਖਾਦ ਦਾ ਥੈਲਾ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼) ਉਹ...। ਇਹ ਮੌਸਮ ਵੀ ਨਾਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਠਿਕਾਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕਦ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਰੂਪ ਦਿਖਾਵੇ, ਕੁਝ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ। ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਗੜੇ ਉਛਲਦੇ-ਉਛਲਦੇ ਅੰਦਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ (ਖੁਦ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ) ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਵੀ ਭਰ ਜਾਣਗੇ। (ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼)।

ਹੇਮਾ : ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਮੌਸਮ ਸੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਹੁੰਦੇ-ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂ.... (ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਿਜਲੀ ਕੜਕਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼)

ਮਹਿੰਦਰ : ਹੈਂ! ਆਹ ਵੇਖੋ..। ਬਿਜਲੀ ਵੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਵੇ!

ਹੇਮਾ : ਸੁਣੋ! ਸਵਿਤਾ ਨੂੰ ਫੋਨ ਲਗਾਉ ਤਾਂ..। ਉਸ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੋਸਟਲ 'ਚੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਦੁਪਿਹਰੇ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਈ ਸੀ।

ਮਹਿੰਦਰ : ਹਾਂ... ਮੈਂ ਫੋਨ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਐ ਉਹ ਵੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੌਸਮ ਖਰਾਬ ਹੋਣ 'ਤੇ ਘਰ ਨਾ ਆਉਣਾ.... ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਵੀ ਨਾ.....! (ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ) ਫੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਤਾਂ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ (ਫੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਜਾਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼) (ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ) ਆਹ ਵੇਖੋ...। ਮੇਰਾ ਮੋਬਾਇਲ ਫੋਨ ਤਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੈਟਰੀ ਖਤਮ.....!

### ਲੈਂਡਲਾਇਨ ਫੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਦੀ ਹੈ (ਟਰਿੰਗ-ਟਰਿੰਗ)

ਹੇਮਾ : ਵੇਖੋ ਆਖਰ ਸਾਡਾ ਪੁਰਾਣਾ ਫੋਨ ਕੰਮ ਆ ਗਿਆ ਨਾ। ਸਵਿਤਾ ਦਾ ਹੀ ਫੋਨ ਹੋਣਾ!

ਮਹਿੰਦਰ : (ਫੋਨ ਉੱਤੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ) ਹੈਲੋ.. ਹਾਂ ਸਵਿਤਾ, ਕਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋ...? ਚੰਗਾ.. ਚੰਗਾ..। ਠੀਕ ਹੈ...। ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ। ਕੋਈ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਠੀਕ ਹੈ.. ਠੀਕ ਹੈ। ਓਕੇ..।

### (ਲੈਂਡਲਾਇਨ ਫੋਨ ਦਾ ਰਿਸੀਵਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼)

ਹੇਮਾ : ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਸਵਿਤਾ?

ਮਹਿੰਦਰ : ਬੱਸ ਪਹੁੰਚਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜ-ਦਸ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗੀ।

ਹੇਮਾ : (ਖਿੜਕੀ ਖੋਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼/ਟੀਨ ਉੱਤੇ ਗੜੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼) ਗੜੇ ਡਿੱਗਣੇ ਕੁਝ ਘੱਟ ਹੋਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਵਰਖਾ ਅਤੇ ਤੂਫਾਨ ਵੀ ਰੁਕ ਜਾਵੇਗਾ। (ਖਿੜਕੀ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼/ਗੜੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੰਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ)

**ਮਹਿੰਦਰ** : ਹਾਂ, ਪਰ ਇਸ ਹਨੇਰੀ, ਹਵਾ ਅਤੇ ਗੜਿਆਂ ਨੇ ਜਿੰਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਕਰ ਚੁੱਕੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੌਸਮ ਦੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕਦੇ ਸੋਕਾ, ਕਦੇ ਤੂਫਾਨ, ਕਦੇ ਗੜੇ ਅਤੇ ਹਨੇਰੀ, ਝੱਖੜ!

**ਹੇਮਾ** : ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਮੌਸਮ ਦੇ ਮਿਜ਼ਾਜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਹੌਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਮੌਸਮ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਨਾ ਸਰਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਗਰਮੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਵੇਖੋ ਜ਼ਰਾ..। 15 ਤੋਂ 20 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਖੇਤੀ-ਕਿਸਾਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਹ ਮੌਸਮ....!

**ਮਹਿੰਦਰ** : ਤਕਲੀਫ਼ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਭ ਹੈਰਾਨ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਵੀ। ਹੁਣ ਕਰੀਏ ਵੀ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰੀਏ? ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਤੂਫਾਨ ਤੇ ਗੜਿਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਘੱਟ ਨੁਕਸਾਨ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੋਣਾ! ਪੂਰੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਤਕ ਹੀ ਲੱਗ ਸਕੇਗਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ-ਕੀ ਕਹਿਰ ਬਣਕੇ ਬਰਸੇ ਹੋਣੇ ਇਹ ਗੜੇ!

**ਹੇਮਾ** : ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਪੰਚਾਇਤ ਭਵਨ ਵਿੱਚ ਮੀਟਿੰਗ ਵੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਐ! ਤੁਸੀਂ ਜਾਉਗੇ ਨਾ ?

**ਮਹਿੰਦਰ** : ਹਾਂ... ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਲੋਕ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਬੀਡੀਓ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਆਉਣਗੇ ਹੀ!

**ਹੇਮਾ** : ਫਿਰ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਖੇਤੀ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਉਠਾਉਣਾ (ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼) ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ 'ਤੇ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਾਣੀ ਫਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਕੁਝ ਕਰੇਗਾ ਵੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ?

### (ਪੈੜਚਾਲ/ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼)

**ਹੇਮਾ** : ਸਵਿਤਾ... ਤੂੰ ਵੀ ਨਾ.. ਬੱਸ ਮੰਨਦੀ ਨਹੀਂ! ਭਲਾ ਐਨੇ ਮਾੜੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਉਣ ਦੀ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ।

**ਮਹਿੰਦਰ** : ਉਹ, ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਆਉਣ ਦਿਉ! ਭਿੱਜ ਗਈ ਹੋਣੀ ਬੇਚਾਰੀ!

**ਸਵਿਤਾ** : ਹਾਂ ਪਾਪਾ ਜੀ! ਜਦੋਂ ਗੜੇ ਪੈਣੇ ਬੰਦ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ ਤੋਂ ਘਰ ਨੂੰ ਚੱਲੀ! ਇਹ ਛਤਰੀ ਵੀ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਅਤੇ ਉਪਰੋਂ ਬਿਜਲੀ ਵੀ ਗਾਇਬ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਵੀ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸੀ (ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼) ਵੈਸੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੌਸਮ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ!

ਹੇਮਾ : ਠੀਕ ਹੈ.. ਠੀਕ ਹੈ..। ਹੁਣ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲ ਲਓ , ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤਬੀਅਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਸਵਿਤਾ : ਹਾਂ ਮੰਮੀ..। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਆਈ...। ਐਨੇ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਕੱਪ ਚਾਹ ਬਣਾ ਦਿਉ!

ਮਹਿੰਦਰ : ਚਾਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਪੀ ਲਵਾਂਗਾ...!

ਹੇਮਾ : (ਹਲਕੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੇ ਨਾਲ) ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਵੀ ਬਣ ਜਾਏਗੀ ਚਾਹ...! ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਉ ਅਤੇ ਮੈਂ ਰਾਤ ਦੇ ਭੋਜਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੀ ਹਾਂ!

.....ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਦਲਾਅ ਸੰਗੀਤ.....

.....ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੂਜਾ.....

(ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਦਲਾਅ ਸੰਗੀਤ .....ਮੱਧਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ)

(ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਸਮਾਂ/ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਪੰਚਾਇਤ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਿਲਿਆ ਜੁਲਿਆ ਸ਼ੋਰ/ਵਿੱਚ-ਵਿੱਚ ਮੋਟਰ ਸਾਇਕਲ ਦੇ ਹਾਰਨ ਅਤੇ ਸਾਇਕਲ ਦੀ ਘੰਟੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼)

ਸਵਿਤਾ : ਪਾਪਾ ਜੀ, ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਹਨੇਰੀ ਤੂਫਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰਾ ਦਰਖਤ ਪੰਚਾਇਤ ਘਰ ਦੇ ਉੱਪਰ ਹੀ ਡਿੱਗ ਪਿਆ।

ਮਹਿੰਦਰ : ਹਾਂ ਸਵਿਤਾ। ਇਸ ਤੂਫਾਨ ਨੇ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮੀਨਾ : ਸਰਪੰਚ ਸਾਹਿਬ! ਮੌਸਮ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਖੇਤੀ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸੇ ਲਈ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਪੰਚਾਇਤ ਘਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬੈਠਣ ਵਾਸਤੇ ਥਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਚੀ! ਸੋਚ ਰਹੀ ਤਾਂ ਘਰ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂ।

ਮਹਿੰਦਰ : ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ.. ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹੋ। ਮੀਟਿੰਗ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗੀ ਹੀ ਪਰ ਸਾਹਮਣੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗੀ! ਮੇਰੀ ਹੈਂਡ ਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਹੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬੀਡੀਓ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਛੁੱਟੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉੱਥੇ ਜਾਣਗੇ।

ਮੀਨਾ : ਚਲੋ! ਇਹ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਤੁਸੀਂ!

(ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਛੁੱਟੀ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਦੀ ਹੈ/ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼)

ਸਵਿਤਾ : ਇਹ ਵੇਖੋ ਛੁੱਟੀ ਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਪਾਪਾ ਜੀ, ਚੱਲੀਏ? ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ।

(ਪਿੱਛੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਦੀ ਅਵਾਜ਼/ਪੈੜਚਾਲ)

**ਮਹਿੰਦਰ** : ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ! ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਤੁਸੀਂ? ਤੁਹਾਡਾ ਕਿਵੇਂ ਆਉਣਾ ਹੋਇਆ? ਬੈਠੋ-ਬੈਠੋ ਤੁਸੀਂ!

**ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹਾਂ। ਬੀਡੀਓ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵੀ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਆਈ ਹਨੂਰੀ ਅਤੇ ਗੜਿਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ।

**ਮਹਿੰਦਰ** : ਜੀ.. ਜੀ।

### (ਕੁਰਸੀਆਂ ਹਿਲਾਉਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼/ਭੀੜ ਦਾ ਸ਼ੋਰ)

**ਮਹਿੰਦਰ** : (ਕੁਝ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ/ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ) ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬੈਠ ਜਾਓ। ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਓ ਸਾਰੇ। (ਭੀੜ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਸਾਡੇ ਦਰਮਿਆਨ ਖੇਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਡਾਕਟਰ ਰਾਜੇਸ਼ ਜੀ ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਇਹ ਬੈਠਕ ਕੁਝ ਦੂਸਰੇ ਮੌਸਮਾਂ 'ਤੇ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਪਰ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਖਰਾਬ ਮੌਸਮ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹੋ।

**ਮੀਨਾ** : (ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ) ਸਾਹਿਬ, ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬਦਲਦੇ ਮੌਸਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲਿਆ। ਮੌਸਮ ਦਾ ਕੁਝ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ, ਕਦੋਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਜਾਵੇ?

**ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਵੇਖੋ, ਮੌਸਮ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਕੇਵਲ ਇਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਇਲਾਕੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸੋਕੇ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਹੜ੍ਹ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

**ਮੀਨਾ** : ਹਾਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੈ।

**ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਤੁਸੀਂ ਬਾਤਮੇਰ ਦੀ ਹੀ ਉਦਾਹਰਨ ਲੈ ਲਉ। ਸੰਨ 2015 ਵਿੱਚ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿੰਡ ਸੋਕੇ ਹੇਠ ਸਨ। ਪਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਸਾਲ ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਾਰਿਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਸੰਨ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸੋਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੋਂ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਾਰਿਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਆ ਗਿਆ ਸੀ! ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਹੜ੍ਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

- ਮਹਿੰਦਰ** : ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਤੁਸੀਂ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਮਾਨਸੂਨ ਸਹੀ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਿਨਾਂ ਮੌਸਮੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਨਾਲ ਫਸਲ ਦੀ ਕਟਾਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਫਸਲੀ ਚੱਕਰ 'ਤੇ ਹੀ ਅਸਰ ਪੈਣ ਲੱਗਿਆ ਹੈ। ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੂੰਗੀ, ਬਾਜਰਾ ਅਤੇ ਤਿਲ ਦੀਆਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਇਹੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਾਰਿਸ਼, ਹਨ੍ਹੇਰੀ, ਤੂਫਾਨ ਸਾਰੇ ਦਾ ਪੈਟਰਨ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੌਸਮ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਨ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸੋਲਾਂ ਵਰਗੀ ਭਿਆਨਕ ਬਾਰਿਸ਼ ਇੱਥੇ ਸਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਹੋਈ ਹੈ।
- ਮਹਿੰਦਰ** : ਅਚਰਜ! ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਭਰੇ ਹੋਏ ਤਲਾਬਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਇਹ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਸੂਰਜ ਨੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਬਾਰਿਸ਼ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਖ਼ਿਰ ਇਸ ਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਕੀ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਗਲਤ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਤੇ?
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ। ਬਲਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੀ ਹੋਈ ਜਲਵਾਯੂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਭਰ ਹੈ।
- ਮੀਨਾ** : ਬਦਲਦੀ ਜਲਵਾਯੂ ਦਾ ਨਮੂਨਾ? ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।
- ਸਵਿਤਾ** : ਮਾਂ, ਮੈਂ ਦੱਸਦੀ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਰਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਗਰਮੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਦਲਾਅ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਾ ਬਾਰਿਸ਼ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਅਤੇ ਨਾ ਸੋਕੇ ਦਾ! ਮੈਂ ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਨਾ ਸਰ?
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ!
- ਮਹਿੰਦਰ** : ਜੀ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ ਹੈ। ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਛੁੱਟੀ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ।
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਚੰਗਾ.. ਚੰਗਾ।
- ਮੀਨਾ** : ਵੇਖੋ, ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੌਸਮ ਤਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਹੁਣ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਬਿਲਕੁਲ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਜੋ ਇਲਾਕੇ ਸੁੱਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉੱਥੇ ਹੁਣ ਅਕਸਰ ਹੜ੍ਹ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਸੰਨ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਛੇ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਹੋਵੇ, ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਪੰਦਰਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਹੋਵੇ, ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਤਾਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਹੋਵੇ! ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ



ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਵੀ ਹੜ੍ਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।  
ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?

**ਸੂਰਜ** : ਜੀ.... ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਸੂਰਜ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ  
ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਹ ਹੜ੍ਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਲਗਾਤਾਰ ਹੀ ਆ ਰਹੇ ਨੇ!

**ਮਹਿੰਦਰ** : ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਸੂਰਜ! ਹੜ੍ਹ ਆਉਣ ਦੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਪਰ  
ਹੁਣ ਤਾਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਇੱਥੇ ਵੀ ਬੱਦਲ ਨਾ ਫਟ ਜਾਵੇ।

**ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਦੇਖੋ, ਡਰਨ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਚੌਕੰਨੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਬੱਦਲ ਫੱਟਣ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਘਟਨਾਵਾਂ  
ਹਿਮਾਲਿਆਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

**ਸੂਰਜ** : ਸਰ, ਸੰਨ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉੱਤਰਾਖੰਡ ਵਿੱਚ ਬੱਦਲ ਫਟਣ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਨਾ?

**ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਹਾਂ। ਜੂਨ, ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਕੇਦਾਰਨਾਥ ਆਫ਼ਤ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ  
ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੜ੍ਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਬੱਦਲ ਫਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਏ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ  
ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਸੀਮਿਤ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਕਾਰਨ  
ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅੰਕੜਾ ਹੈ।

**ਮੀਨਾ** : ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ  
ਵੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕਾਫੀ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਚੱਲਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਐਨੇ ਭਾਰੀ  
ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ।

**ਸਵਿਤਾ** : ਇਸ ਵਰਗੀ ਅਚਾਨਕ ਤੇਜ਼ ਬਾਰਿਸ਼, ਹਨੇਰੀ ਅਤੇ ਗੜਿਅਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤਾਂ ਹਾਲ ਦੇ ਸਾਲਾਂ  
ਵਿਚ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਕਾਫੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵੈਸੇ  
ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇਹੋ-ਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹਨ। 15 ਅਗਸਤ, 1997 ਨੂੰ ਹਿਮਾਚਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ  
ਚਿਰਗਾਂਵ ਵਿਚ ਬੱਦਲ ਫੱਟਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਡੇਢ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

**ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ...। ਦਰਅਸਲ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਆਈ ਤੇਜ਼ ਵਰਖਾ  
ਅਤੇ ਉਸ ਕਾਰਨ ਆਏ ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ  
ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਨ 2018 ਵਿੱਚ ਅਗਸਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਕੇਰਲਾ  
ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੜ੍ਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਸਨ।

**ਸੂਰਜ** : ਜੀ, ਮੈਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜ ਸੌ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ  
ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਏ ਸਨ।

- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਹਾਂ। 8 ਅਗਸਤ, 2018 ਨੂੰ ਵਰਖਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜੋ ਕਿ ਅਗਲੇ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਰੁਕੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਬੱਦਲਾਂ ਨੇ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਲਗਭਗ ਢਾਈ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਬਰਸਾਇਆ। ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੇਰਲ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ, ਪੀਣ ਦੇ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਠੱਪ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਥਾਈ ਰਾਹਤ ਕੈਂਪ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ।
- ਸੂਰਜ** : ਓ..। ਇਹ ਤਾਂ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋਈ।
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਬਿਲਕੁਲ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਹੜ੍ਹ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਬਲਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਫੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਵਾਤਾਵਰਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਖੇਤਰ (ਈਕੋ-ਸੈਂਸਟਿਵ ਜ਼ੋਨ) ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਨ ਉਨੀਂ ਸੌ ਚੌਵੀ (1924) ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੇਰਲਾ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੜ੍ਹ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ ਇਹ ਕਹਿਰ ਬਰਸਿਆ ਸੀ।
- ਮੀਨਾ** : ਸਾਹਿਬ, ਤਾਂ ਤੇ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ!
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਵੇਖੋ, ਅਜਿਹੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ.. ਪਰ ਐਨਾ ਤੈਅ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਮੌਸਮ ਕਦੋਂ ਅਚਾਨਕ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਮੌਸਮ ਦੇ ਸਿਰਫ ਪਿਛਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕੋਈ ਸਲਾਹ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਹੋਈ ਤੇਜ਼ ਵਰਖਾ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਮੀਨਾ** : ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘਟਨਾਵਾਂ?.. ਜਿਵੇਂ ਕਿ?
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਸੰਨ 2015 'ਚ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਕਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਵਰਖਾ ਨਾਲ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦਾ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕੱਲੇ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਾਰ ਸੌ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਰਖਾ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਸਿਰਫ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ ਬਲਕਿ ਹਿਮਾਲਿਆਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਲੇਹ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਵਰਖਾ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਥੇ ਵੀ ਸੰਨ 2010 ਦੇ ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੜ੍ਹ ਨੇ ਕਾਫੀ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 250 ਸੌ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ।
- ਸਵਿਤਾ** : ਸਰ, ਲੇਹ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਠੰਡਾ ਰੇਗੀਸਤਾਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਹਾਂ ਸਵਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਨ 2004 ਵਿੱਚ ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ, 2012 ਵਿੱਚ ਅਸਾਮ 'ਚ ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਦੇ ਹੜ੍ਹ, 2014 ਵਿੱਚ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੜ੍ਹ ਨੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

- ਸਵਿਤਾ** : ਸਰ, 2015 ਵਿਚ ਦੋ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਚੈਨੱਈ ਵਿਚ ਆਏ ਹੜ੍ਹ ਵੀ ਤਾਂ ਕਾਫੀ ਭਿਆਨਕ ਸਨ।
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਹਾਂ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਚੈਨੱਈ ਵਿਚ ਪਿਛਲੇ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਖਾ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਢਾਈ ਸੌ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਖਾ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਜੂਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅੱਗੇ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਅਗਸਤ, ਸਤੰਬਰ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬਦਲਾਅ ਹੁਣ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਮਹਿੰਦਰ** : ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਰਖਾ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲਿਆ ਹੈ, ਓਵੇਂ ਹੀ ਗਰਮੀ ਦਾ ਮੌਸਮ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਕਹਿਰ ਢਾਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਗਰਮੀਆਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਲੰਮੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ।
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਕਿਹਾ! ਪਿਛਲੇ 50 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਲੂ ਮਤਲਬ ਗਰਮ ਹਵਾਵਾਂ ਦਾ ਕਹਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਢਾਈ ਗੁਣਾ ਤੱਕ ਦਾ ਵਾਧਾ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, 2015 ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭਿਆਨਕ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਲੂ ਦੇ ਕਾਰਨ 2000 ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।
- ਮਹਿੰਦਰ** : ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ..। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ‘ਚ ਤੇਜ਼ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਗਰਮ ਹਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ ਮਨੁੱਖਾਂ, ਬਲਕਿ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਈਆਂ ਸਨ।
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੰਨ 2016 ਵਿਚ ਵੀ ਗਰਮ ਹਵਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ 1000 ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਗਵਾਉਣੀ ਪਈ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਸਿਰਫ ਤੇਲੰਗਾਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਅਪ੍ਰੈਲ ਅਤੇ ਮਈ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 300 ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਰਮ ਹਵਾਵਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਰ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ, ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਨ 2016 ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰਮ ਸਾਲ ਰਿਹਾ।
- ਮਹਿੰਦਰ** : (ਚੌਂਕਦੇ ਹੋਏ) ਅੱਛਾ!
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰਮ ਦਹਾਕਾ ਵੀ ਪਿਛਲਾ ਦਹਾਕਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਨ 2007 ਤੋਂ ਸੰਨ 2018 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਰਮੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
- ਮੀਨਾ** : ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ, ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਹਨੇਰੀ ਆਈ, ਉਹ ਵੀ ਕੋਈ ਘੱਟ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ?

- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ। ਹਾਲ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਅਚਾਨਕ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਫੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਹਾਲ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੰਨ 2018 ਵਿਚ ਮਈ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਆਈ ਹਨੇਰੀ ਨੂੰ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।
- ਮਹਿੰਦਰ** : ਹਾਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ, ਉਹ ਹਨੇਰੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਹਰਿਆਣਾ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਲ ਵਧੀ ਸੀ!
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ! ਦੋ ਮਈ ਸੰਨ 2018 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਉਸ ਹਨੇਰੀ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸੌ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਸੰਪੱਤੀ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਹਾਲਾਂਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਪਰ ਨੁਕਸਾਨ ਬਹੁਤ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਨ 2018 ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਪੂੜ ਭਰੀਆਂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਚੱਲਣ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਬਨ 50 ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 500 ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਗਈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ 2003 ਤੋਂ 2017 ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਦੀਆਂ 22 ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।
- ਮੀਨਾ** : ਮਤਲਬ, ਹਨੇਰੀਆਂ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਈ ਹਨੇਰੀ ਅਤੇ ਗੜਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ। ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਮਿਲੇਗੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ?
- ਮਹਿੰਦਰ** : ਹਾਂ.. ਹਾਂ..। ਮੱਦਦ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗੀ। (ਸੰਬੋਧਨ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ 'ਚ) ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਏ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਦਰਖਾਸਤ ਲਿਖ ਲਉ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਲਾਕਾਂ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਲਿਖ ਕੇ ਲਿਆਏ ਹਨ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਦਿਉ।
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਇਹੀ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ ....! ਤੁਸੀਂ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਦਿਓ .... ਕਾਰਵਾਈ ਹੋਣ ਬਾਬਤ ਮੈਂ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹਾਂ!

### (ਭੀੜ ਦਾ ਸ਼ੋਰ)

- ਮਹਿੰਦਰ** : ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਚੱਲੋ, ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ ਹਾਂ।
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਜੀ... ਠੀਕ ਹੈ।
- ਸਵਿਤਾ** : ਪਾਪਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਚਾਹ ਪੀਉ। ਮੈਂ ਘਰ ਚਲਦੀ ਹਾਂ.. ਅਤੇ ਸਰ..। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਹੁਣ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਵਿਗਿਆਨ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹਾਂ?

ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼ : ਹਾਂ.. ਹਾਂ.. ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ। ਕੱਲ੍ਹ ਦੁਪਿਹਰ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਕਤ ਆ ਜਾਉ।

ਸਵਿਤਾ : ਠੀਕ ਹੈ ਸਰ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਚਲਦੀ ਹਾਂ, ਨਮਸਤੇ!

.....ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਦਲਾਅ ਸੰਗੀਤ.....

.....ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੀਜਾ.....

(ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਦਲਾਅ ਸੰਗੀਤ .....ਮੱਧਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ)

(ਵਿਗਿਆਨ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਕੈਂਪ/ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਸਮਾਂ/ ਚਿੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ/ ਪੈੜਚਾਲ)

ਸਵਿਤਾ : ਪਾਪਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਆ ਚੁੱਕੇ ਹੋਵੋਗੇ?

ਮਹਿੰਦਰ : ਹਾਂ ਬੇਟੀ, ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਲੱਗਿਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਵਿਤਾ : ਉਹ ਵੇਖੋ, ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼। ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡੀ ਹੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮਹਿੰਦਰ : (ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ) ਨਮਸਕਾਰ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ।

ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼ : (ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਅਵਾਜ਼) ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜੀ ... ਆਓ ਆਓ

(ਪੈੜਚਾਲ)

ਸਵਿਤਾ : ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਸਰ।

ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼ : ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ! ਆਓ ਆਓ, ਮੈਂ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬੈਠੋ ਤੁਸੀਂ!

(ਕੁਰਸੀਆਂ ਖਿਸਕਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼)

ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼ : ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਪੁਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ?

ਸਵਿਤਾ : ਸਰ, ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਅਚਾਨਕ ਬਦਲਾਅ ਆਉਣ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ - ਮਤਲਬ ਐਕਸਟ੍ਰੀਮ ਵੈਦਰ ਈਵੈਂਟਸ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧੀਆਂ ਹਨ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਤੇਜ਼ ਬਾਰਿਸ਼ ਹੋਵੇ, ਬੱਦਲ ਫਟਣਾ ਹੋਵੇ, ਹਨੇਰੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਗਰਮ ਹਵਾਵਾਂ ਦਾ ਕਹਿਰ।

ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼ : ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ!

ਸਵਿਤਾ : ਪਰ ਸਰ, ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵਰਖਾ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁੱਕੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹਰਿਆਲੀ ਹੀ ਤਾਂ ਵਧੇਗੀ।

- ਮਹਿੰਦਰ** : ਬੇਟੀ, ਮੈਂ ਵੀ ਕੱਲ੍ਹ ਇਹੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਪੁੱਛ ਨਾ ਸਕਿਆ।
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਵੇਖੋ ਸਵਿਤਾ, ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚੋ। ਰੇਗੀਸਤਾਨ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਮੀ ਤਾਂ ਵਧੇਗੀ ਪਰ ਉਹ ਬਨਸਪਤੀਆਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਲੱਗਣਗੀਆਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਸੁੱਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਫਲੋਦੀ ਵਿਚ 7 ਮਈ ਸੰਨ 2015 ਨੂੰ ਪਾਰਾ 47<sup>0</sup> ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦੱਸੋ ਕਿ ਐਨੀ ਗਰਮੀ ਸਹਿਣ ਦੀ ਆਦੀ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਕੀਤੇ ਮਕੌੜੇ ਕੀ ਅਜਿਹੀ ਤੇਜ਼ ਵਰਖਾ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੱਲ ਸਕਣਗੇ?
- ਮਹਿੰਦਰ** : ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ। ਮੈਂ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਰਸਾਤ ਵਧੀ ਹੈ, ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਦੇ ਹਿਰਨ ਵੀ ਕਾਫੀ ਘਟ ਗਏ ਹਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ ਚਲੇ ਗਏ?
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਦਰਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਿਰਨ ਖੁਸ਼ਕ ਧਰਤੀ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲਗਾਤਾਰ ਵਰਖਾ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਹਿਰਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
- ਸਵਿਤਾ** : ਹਾਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਅਸਰ ਪੂਰੀ ਵਾਤਾਵਰਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਈਕੋ ਸਿਸਟਮ) ਉੱਤੇ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਕੇਵਲ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਬਲਕਿ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੌਸਮ ਦੀ ਅਤਿ (ਐਕਸਟਰੀਮ ਵੈਦਰ) ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਧੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਤੇ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਦਰਅਸਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਮੌਸਮ ਦੀ ਸਥਾਨਕ ਸਥਿਤੀ?
- ਸਵਿਤਾ** : ਪਰੰਤੂ ਸਰ, ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਵਧੀਆਂ ਹਨ।
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਹਾਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਹੀ ਹੈ... ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਦੀ ਅਤਿ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ (ਐਕਸਟਰੀਮ ਵੈਦਰ ਇਵੈਂਟਸ) ਦਰਮਿਆਨ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ।
- ਸਵਿਤਾ** : ਉਹ ਕਿਵੇਂ?
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਜਿਵੇਂ.. ਤੁਸੀਂ ਬੱਦਲ ਫਟਣ ਜਾਂ ਫਿਰ ਬੇਮੌਸਮੀ ਤੇਜ਼ ਵਰਖਾ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈ ਲਉ। ਵਰਖਾ ਦੇ ਲਈ ਬੱਦਲਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਬੱਦਲ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਜਲਵਾਯੂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇਕ

ਦੂਤ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਪੱਛਮੀ ਹਲਚਲਾਂ (ਵੈਸਟਰਨ ਡਿਸਟਰਬੈਂਸਿਜ਼) ਦੇ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੀ ਹੋਣਾ। ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੱਛਮੀ ਹਲਚਲਾਂ (ਵੈਸਟਰਨ ਡਿਸਟਰਬੈਂਸਿਜ਼) ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਸਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੌਸਮ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

**ਮਹਿੰਦਰ** : ਜੀ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ, ਮੌਸਮ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੌਸਮ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਹੈ!

**ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਮੈਂ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਪੱਛਮੀ ਹਲਚਲਾਂ (ਵੈਸਟਰਨ ਡਿਸਟਰਬੈਂਸਿਜ਼) ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਸ਼ਣ ਕਟੀਬੰਧੀ ਤੂਫ਼ਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਤੂਫ਼ਾਨ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਹਵਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲਈ ਮੌਸਮ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

**ਸਵਿਤਾ** : ਪਰ ਸਰ, ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਨਾਲ ਇਹਦਾ ਕੀ ਸਬੰਧ ਹੈ?

**ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਹਾਂ... ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਸਬੰਧ! ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਤਾਪਮਾਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਅਸਰ ਉੱਤਰੀ ਧਰੁਵ (ਆਰਕਟਿਕ) ਦੀ ਜਲਵਾਯੂ 'ਤੇ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪੱਛਮੀ ਹਲਚਲਾਂ (ਵੈਸਟਰਨ ਡਿਸਟਰਬੈਂਸਿਜ਼) ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਵੀ ਬਦਲਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਹਲਚਲਾਂ (ਵੈਸਟਰਨ ਡਿਸਟਰਬੈਂਸਿਜ਼) ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਹਾਲ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਮਤਲਬ ਆਵਰਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਹਵਾਵਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਹਵਾਵਾਂ ਅਪ੍ਰੈਲ, ਮਈ ਅਤੇ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਤੁਸੀਂ ਵੇਖ ਹੀ ਰਹੇ ਹੋ।

**ਸਵਿਤਾ** : ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗਰਮ ਹੁੰਦੀ ਧਰਤੀ ਨੇ ਮੌਸਮ ਦੀ ਚਾਲ-ਢਾਲ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਚਾਨਕ ਬਦਲਾਅ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਧੀਆਂ ਹਨ।

**ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਬਿਲਕੁਲ। ਇਹ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਠੀਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਸਿਰਫ ਬੱਦਲ ਫਟਣ, ਗਰਮ ਹਵਾ ਅਤੇ ਝੱਖੜ-ਤੂਫ਼ਾਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਿਮਾਲਿਆਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬਰਫ਼ਵਾਰੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

**ਮਹਿੰਦਰ** : ਪਰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ... ਬੇਮੌਸਮੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਹੜ੍ਹ ਵੀ ਕਦੀ-ਕਦਾਈਂ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

**ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਤੁਹਾਡਾ ਕਹਿਣਾ ਸਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਐਕਸਟ੍ਰੀਮ ਵੈਦਰ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਏਗੀ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਮੌਸਮ ਬਦਲਣ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੌ ਗੁਣਾ ਤੱਕ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਅਸਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

- ਮਹਿੰਦਰ** : ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਅਜਿਹਾ ਕੀ ਕਰੀਏ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਜੂਝਣਾ ਪਏ?
- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਵੇਖੋ, ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਰੰਤ ਰਾਹਤ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਸੌ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਹੀਣਤਾ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਬਸ! ਅਸੀਂ ਊਰਜਾ ਸੁਰੱਖਿਅਣ, ਜਲ ਭੰਡਾਰਨ ਆਦਿ ਦੇ ਅਸਰਦਾਇਕ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤ ਕੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਧਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਮੌਸਮ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਝੱਲਣਾ ਹੀ ਪਏਗਾ।
- ਮਹਿੰਦਰ** : ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਏਗਾ। ਆਖਿਰ ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ-ਪਾਲਣ ‘ਤੇ ਵੀ ਅਸਰ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਜਸਥਾਨ, ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਉਤਪਾਦਕ ਹੈ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਗਰਮੀ ਵਧਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੁੱਧ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਰਾਜੇਸ਼** : ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੀਂਹ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਮੌਸਮ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਚੱਲਦਾ ਸੀ ਉਹ ਹੁਣ ਛੋਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਘੱਟ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।
- ਮਹਿੰਦਰ** : ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਹ ਆਖੋ ਕਿ ਗਰਮ ਹੁੰਦੀ ਧਰਤੀ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਚਾਲ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।
- ਰਾਜੇਸ਼** : ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਚਾਲ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਹੈ।

(ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗਰਜਣ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।)

- ਸਵਿਤਾ** : ਪਾਪਾ ਜੀ, ਅੱਜ ਫਿਰ ਮੌਸਮ ਖਰਾਬ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਚੱਲੋ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਤੇ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਨੇਰੀ ‘ਚ ਫਸ ਜਾਈਏ। ਤੁਹਾਡਾ ਬਹੁਤ-ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦ ਸਰ..। ਸਾਨੂੰ ਐਨਾ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ।

- ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼** : ਠੀਕ ਹੈ...!

(ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗਰਜਣ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ)

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ:**

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ-1** : ਬਦਲਦੇ ਮੌਸਮ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਹੈ ?

**ਉੱਤਰ:** ਗਰਮੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ !

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ-2:** ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਧਣ ਦਾ ਰਾਜਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ?

**ਉੱਤਰ:** ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਕੀ ਵਿਚ ਪਲਰਣ ਵਾਲੀ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਜੀਅ ਜੰਤ ਨੁਸਾਨੇ ਗਏ ਹਨ !